

VECHI ATELIERE FOTOGRAFICE ORĂDENE. ATELIERELE DE PE “STRADA PRINCIPALĂ” (ACTUALA STRADA REPUBLICII)

de Lucia CORNEA

Tema abordată se situează în continuarea preocupărilor noastre pentru istoria fotografiei orădene ca fenomen cultural care a însoțit începând din anii '60 ai secolului 19 modernizarea societății locale.

Actuala *Strada Republicii* funcționa deja din a doua jumătate a secolului 19 ca principala arteră comercială a orașului modern Oradea, arteră ce a dobândit curând și o importantă funcție socială și mondenă. Având într-un capăt Teatrul iar în celălalt Gara Centrală, etalând numeroase magazine și ateliere, de o foarte mare diversitate, de o parte și de alta a străzii, cu cofetării și cafenele, ea a fost considerată întotdeauna ca un adevărat Corso al orașului, intens folosit pentru plimbare, pentru întâlniri de afaceri și mondene. În mod firesc, pe această stradă au funcționat de-a lungul timpului și numeroase ateliere fotografice, multe din ele cu o existență îndelungată.

Artera a avut de-a lungul timpului diferite denumiri: *Strada Principală* în a doua jumătate a secolului 19, *calea Rákóczi* înainte de 1919, *Bld. Regele Ferdinand* între 1919-1940, din nou *calea Rákóczi* între 1940-1944, iar între 1945-1947 din nou *Bld. Regele Ferdinand*. Din 1948 a primit numele de *strada Republicii*.

Atrăși de potențialul comercial deosebit al acestei artere, fotografii orădeni s-au stabilit de timpuriu pe *Strada Principală*. Doi dintre cei mai timpurii, Kiszél István și Lojanek János erau prezenți în acest areal încă din 1863-1864. Istoria atelierelor fotografice este strâns legată de evoluția urbanistică a zonei, numărul lor sporind mai ales după apariția clădirilor cu mai multe nivele, fie ele case de raport de la sfârșitul secolului 19 sau palate în stil *secession* din primul deceniu al secolului 20. Constatăm că cele mai multe ateliere fotografice s-au aglomerat tocmai în zona intens reconstruită a străzii, practic în prima jumătate a ei, de la începutul străzii, respectiv de la *Clădirea Bazar* și până la intersecția cu actuala *stradă Mihai Eminescu*, de ambele părți. Era de fapt și partea cea mai opulentă, cea mai frecventată și mai modernă din punct de vedere urbanistic a întregii artere. Jumătatea a doua a străzii, cea dinspre Gară, era mai modestă din punct de vedere urbanistic, cu multe clădiri cu un singur nivel. Clădirile mai impunătoare aveau deja alte destinații, care nu suportau coexistența cu ateliere și prăvălii - biserici, spitale, instituții ale statului etc. În orice caz, în momentul în care s-a construit ceva nou, în scurtă vreme a fost prezent în acel loc și un atelier fotografic. Este exemplul Palatului Klobusitzky, de la nr. 31, construit în 1926, în care au funcționat atelierele *Foto Gratia* și, mai târziu, *Elite*.

Identificarea locului exact unde au funcționat vechile ateliere fotografice este destul de dificilă. Clădirile sunt în general mari, uneori cu fațade situate pe două străzi, cu localuri de prăvălii numeroase la parterul lor, adesea cu curți interioare care adăposteau clădiri anexe.

Numerele de casă utilizate în lucrarea de față pentru a indica adresa atelierului sunt cele din epocă. Am ales această variantă întrucât schimbările succesive de numerotare a caselor practicate de Primărie de la începutul secolului 20 și până acum, au dus în numeroase cazuri la existența unor diferențe de numerotare față de situația actuală. Dacă, în general, pe partea cu numere pare a străzii (partea stângă în direcția de mers dinspre Teatru spre Gară) numerotarea caselor s-a păstrat aceeași din perioada interbelică până acum, cel puțin în prima jumătate a străzii, pe partea cu numere impare (partea dreaptă), unde s-a intervenit mai mult, prin demolarea unor clădiri vechi și construirea unor blocuri-plombă, se constată diferențe de numerotare față de perioada interbelică. Este cazul de pildă al corpului de clădiri alcătuit de *Casa Bartsch* și *Hotelul Széchenyi*, corp de clădiri numerotat 9-11 în perioada interbelică dar 11-13 astăzi.

De menționat apoi extraordinara mobilitate a fotografiilor, de care se leagă și existența unei multitudini de firme sub care au funcționat aceste ateliere. În același timp este de remarcat fragilitatea atelierelor ca întreprinderi economice în perioada primului război mondial, când s-au făcut și s-au desfăcut asociații de fotografi, au apărut și au dispărut ateliere, de multe ori cu durată efemeră. Întotdeauna un atelier fotografic a fost o întreprindere destul de riscantă din punct de vedere economic, dar pentru perioade dificile, cum au fost anii primei conflagrații mondiale, acest lucru este cu deosebire vizibil. Un exemplu: între 1914-1924 Amigó József a avut un atelier în Clădirea *Bazar*, dar pe parcurs a încercat să mai deschidă unul, într-un alt perimetru comercial important, cel al *Pieței Mari* (actualul Parc 1 Decembrie), mai exact în Palatul *Ullmann*, e drept că într-un moment foarte puțin propice – decembrie 1918. În consecință, noua întreprindere a durat mai puțin de o lună¹.

În unele din aceste ateliere s-au practicat tehnici considerate moderne la începutul secolului 20 - cum era de pildă *platinotipia*, practică de Lambert Ede. Tot în cazul atelierului său mai întâlnim încă una din situațiile tipice, în secolul 19 foarte frecventă, dar în primul deceniu al secolului 20 deja destul de rară, aceea a coexistenței atelierului fotografic cu un atelier de pictură.

În primul deceniu al secolului 20 au apărut în zonă și magazinele/depozitele de articole fotografice, precum și atelierele-laborator ce deserveau pe fotografii amatori. Majoritatea acestora au apărut ca niște anexe, odată cu creșterea numărului fotografiilor amatori, în general pe lângă ateliere și magazine de ceasornicărie sau de optică. Cei mai mulți dintre patronii acestor magazine nu erau profesioniști, fiind cel mult fotografi amatori. Singura profesionistă printre patronii magazinelor de articole foto de pe *Strada Principală* a fost Major Vilma, între 1925-1944, care avea magazinul în incinta clădirii Hotelului *Parc*. Considerând aceste magazine/laboratoare drept niște auxiliare importante, necesare atât pentru practicarea profesiei de fotograf cât și pentru mișcarea fotografiilor amatori, le-am trecut în revistă și pe acestea.

Primul din zonă a fost magazinul lui Lang József, cunoscutul tipograf. Având un profil mixt (librărie – papetărie – articole muzicale – articole fotografice), magazinul funcționa în 1906 în *Casa Rimánóczy* (azi Parcul Traian nr. 1). Raionul de articole fotografice era destinat în special amatorilor, pentru care amenajase și o cameră obscură. Cei interesați găseau în magazinul lui Lang chimicale, plăci fotosensibile, filme și hârtie, aparate de fotografiat (inclusiv cu trepied), cartoane și passepartout-uri. Prin «*angajarea unor specialiști*», oferea și consultații fotografiilor amatori, atât începătorilor cât și celor mai avansați².

Mai târziu, printre cele mai importante astfel de magazine au fost: magazinul *Weinstock*, în clădirea Hotelului *Parc*, între 1906-1920, magazinul *Hugo Klein* în clădirea de la nr. 4, aparținând de Mănăstirea Ursulinelor, între 1907-1938 și Magazinul *Petry* în clădirea de la nr. 7, între 1920-1937.

¹ ANDJB, fond 240, f. 224, poz. 31

² Nagyváradi, 1906, 10 aprilie, p. 9

Concurența între atelierele fotografice era puternică, de aceea reclama a avut un rol important, vizând atragerea atât a publicului obișnuit, care nu practica fotografia, cât și a fotografilor amatori. Astfel, în publicitatea pe care și-o făceau fotografiile întâlneam fraze de genul «*amatorilor se dau sfaturi gratuite*»³ etc. În majoritatea reclamelor apare ideea că fotografiile executate sunt fotografii artistice, ba mai mult, atelierul *FOTOREVÜ* sublinia faptul că execută fotografii artistice «*în stil metropolitan*»⁴. Expresia impresionează, dar ne punem întrebarea ce-o fi vrut să spună autorul reclamei? Poate aceea că produsele atelierului său sunt demne de produsele celor mai bune ateliere dintr-o mare metropolă? E o ipoteză.

Cert este că fotografiile de pe *Strada Principală* s-au numărat printre cei mai buni profesioniști ai breslei. Ei au fost și cei care s-au implicat cel mai activ în constituirea și funcționarea *Asociației Fotografilor Profesioniști din Oradea* în 1922. Printre aceștia s-au numărat Emanuel Ehrlich, Iosif Amigo, Molnár Jutka, Kertész Erzsébet. În anii '30 ai secolului trecut îi găsim participând la expoziții naționale și internaționale de artă fotografică. Așa au fost de pildă frații Major - Vilma și György. Un lucru aveau în comun toți acești fotografi - dorința de a practica o fotografie modernă, de a fi în pas cu noutățile, tehnice dar și artistice, iar pentru aceasta nu pregetau, mai ales în perioada interbelică, să facă adesea călătorii de documentare în străinătate, în principal în marile orașe germane.

Tot în anii dintre războaie, câteva din aceste ateliere s-au remarcat prin sprijinirea mișcării turistice, practicând reduceri de prețuri pentru prelucrarea clișeelelor fotografiilor-turiști și în special pentru membrii *Clubului Turistic Bihorul*. Așa proceda de pildă atelierul *Angelo*⁵ din Palatul *Apollo*.

Mulți dintre fotografiile de pe *Strada Principală* erau evrei. Aceștia au avut de suferit prin punerea în aplicare a legislației anti-evreiești în vigoare pe teritoriul Ungariei începând din 1941. Cunoaștem cazuri de înregimentare a lor în detașamentele de muncă forțată. Maurițiu Feldheim de pildă a făcut parte dintr-un regiment de muncă cantonat pe Valea Uzului. Davidovits László, Hugo Klein și Weisz Géza au murit în lagărele de concentrare unde au fost deportați⁶.

După război, în anii 1945-1952 fotografiile, ca și majoritatea populației de altfel, au dus-o greu. Materialele fotografice lipseau, clientela era puțină și săracă. Orice comandă mai masivă era bine venită. Așa a fost de pildă în primăvara anului 1948 comanda, repartizată de conducerea noilor sindicate, de executare a fotografiilor pentru carnetele de membru de sindicat ale tuturor categoriilor de salariați din Oradea. Atelierele de pe *Strada Principală* au beneficiat și ele din plin de această comandă⁷. Un an mai târziu, în vara anului 1949, aceste ateliere au beneficiat de o altă comandă oficială masivă - fotografierea populației de peste 14 ani, după norme foarte stricte, în vederea întocmirii noilor buletine de identitate, acțiune coordonată în mod centralizat de Miliție⁸. În plus, ca întotdeauna în perioadele economice dificile, fotografiile au recurs și la una din activitățile cele mai rentabile în acea epocă - mărutul de fotografii.

Considerăm, în concluzie, că atelierele fotografice de pe *Strada Principală*, așa cum s-au succedat ele în timp, reprezintă un segment semnificativ și tipic pentru istoria fotografiei orădene. Istoria lor este reprezentativă pentru istoria unei categorii profesionale și sociale destul de restrânsă din punct de vedere numeric, dar care și-a avut importanța

³ *Gazeta*, 1932, 3 iulie, p. 4

⁴ *Nagyvárad*, 1938, 19 mai, p. 3

⁵ *T. E.*, 1934, nr. 5-6, coperta 3

⁶ *A tégnap városa* 1981, p. 214, 392, 407, 427

⁷ *Foto AURORA* a executat fotografiile pentru angajații din industria cărnii, *Foto COLOR* pentru angajații C.F.R. și cei din sectorul particular, *Foto ELITE* pentru lucrătorii de la garaje și de la uzina *Bakelit*, *Foto ERICA* pentru lucrătorii din fabricile de piepteni, *FOTOFILM* pentru angajații Fabricii de bere, pentru cei ai Uzinelor comunale și pentru funcționarii publici, *Foto Somhegyi* pentru sindicaliștii din sistemul sanitar etc. (ANDJB, fond 240, dos. 237).

⁸ *Ibidem*

ei, care a contribuit la modernizarea societății, trebuind în același timp să țină pasul cu evoluția societății. În tripla calitate de meseriaș, artist și comerciant, fotografii de pe *Strada Principală* a fost produsul unei selecții ce a avut loc în interiorul acestei bresle locale de-a lungul anilor. Istoria acestor ateliere este interesantă din multe puncte de vedere. Ea atestă în primul rând dorința fotografiilor de a progresa din punct de vedere profesional, de a depăși handicapul unei întreprinderi economice fragile cum era în general atelierul fotografic și uneori pur și simplu efortul lor de a supraviețui adaptându-se unor condiții sociale și politice vitrege.

În cele ce urmează, vom trece în revistă atelierele care au funcționat începând din anii '60 ai secolului 19 și până în anii '50 ai secolului 20 pe actuala *Strada Republicii*.

Atelierele din Clădirea *Bazar* (nr. 2)

Această clădire a fost construită la începutul secolului 20 pe locul unui grup de case vechi demolate la sfârșitul secolului 19. Clădirea *Bazar* era proprietatea orașului Oradea, fiind prin urmare administrată de Primărie, care închiria spațiile comerciale aflate în incinta ei.

Atelierul *Lojanek*⁹. A funcționat de timpuriu în perimetrul ocupat ulterior de Clădirea *Bazar*, într-una din vechile case din zonă - *Casa Safrád*. Începând din noiembrie 1900 atelierul *Lojanek* și atelierele succesoare (*Markely* și *Molnár*) au funcționat în Clădirea *Bazar* până în 1930.

Atelierele din clădirea de la nr. 3

După descrierea lui K. Nagy Sándor, la 1885 în acel loc se afla o clădire care cuprindea la fațadă o înșiruire de prăvălii și un restaurant, iar în spatele acestora o curte-parc. În curtea din spatele clădirii se afla *teatrul de vară* - o baracă de scânduri. În 1904 clădirea de la nr. 3 se afla în proprietatea familiei Weiszlovits¹⁰. În jurul anului 1920 noul proprietar al clădirii, arhitectul Heymann Béla, a înlocuit pereții de scândură dărăpănați ai *teatrului de vară* cu pereți din fier-beton¹¹. Construcția astfel consolidată a găzduit între războaie Cinematograful *Heymann*, iar curtea, cunoscută înainte drept *Curtea vechiului teatru* [*Régi szinkör udvar*] a devenit *Curtea Heymann*. Tot acest ansamblu de construcții nu mai există astăzi. El a fost demolat și pe locul lui s-a construit în perioada comunistă un complex comercial.

Începând din al doilea deceniu al secolului 20, într-o clădire anexă din curtea vechiului Cinematograf *Heymann* s-au succedat de-a lungul anilor mai multe ateliere fotografice.

Atelierul *Bagosi*. În 1914 a primit autorizație de funcționare pentru un atelier în această clădire fotografa Bagosi Mária¹².

Atelierul *Kertész*. A funcționat în perioada 1925-1935 având ca patron pe fotografii Kertész. În 1925 acesta căuta un asociat pentru atelierul său, pe care-l numea «*mare și renumit*», de preferință un fotograf «*de primă mână, activ și modern*»¹³.

Atelierul *AMAT - Foto*. Acest atelier, situat în curtea Cinematografului *Heymann*, «*pe partea dreaptă*», a funcționat în perioada 1932-1938¹⁴, având ca patroană pe fotografa Pártos Katalin, bine cunoscută atât de colegii de breaslă cât și de public. Aceasta, după o călătorie de documentare în străinătate, a pus atelierul la dispoziția fotografiilor amatori, cu laborator pentru deservirea acestora, «*după sistemul german*». Atelierul executa dezvoltări, copieri și mărituri după clișeele și fotografiile amatoriilor și dispunea și de un depozit de articole foto.

⁹ Pentru amănunte privind activitatea acestui atelier vezi Cornea 2000.

¹⁰ *Címtár* 1904, p. 131

¹¹ *Ngv. Np.*, 1920, 18 februarie, p. 2

¹² ANDJB, *fond* 240, f. 148, poz. 10

¹³ *Fotografia*, 1925, nr.7, p. 12

¹⁴ Unele documente dau ca denumire *Foto „Amateur”* (APMO, *Registre patroni-angajați*, poz. 1557).

Tot acolo funcționa și un fel de școală pentru amatori, începătorii fiind instruiți fără nici o taxă¹⁵. Cu timpul, atelierul a ajuns să lucreze fotografii diverse (inclusiv fotografii pentru carnete de abonament), cu accent pe fotografiile de copii. Trebuie să subliniem că acestea din urmă constituiau deja de multă vreme una din cele mai rentabile activități din branșă. În acest atelier s-au instruit și câțiva ucenici-fotografi¹⁶.

Atelierul FOTOREVÜ. A funcționat între 1938-1952, la început în «Curtea Heymann», iar în ultimii ani pe fațada dinspre stradă, în locul Magazinului de mode *Hollós*¹⁷. S-a deschis în 1938¹⁸ sub denumirea de *REVUE-Photos*, schimbată ulterior, în jurul lui 1944, în *FOTOREVÜ*. Patron al atelierului era Ștefan Davidovits¹⁹, dar de fapt în atelier lucrau toți trei frații Davidovits: Ștefan, Alexandru și László²⁰, toți fotografi și originari din Salonta. Între 1945-1952 figurează ca patron Alexandru Davidovits²¹. În atelierul *FOTOREVÜ* s-au lucrat toate genurile de fotografii: portrete, fotografii artistice, fotografii de familie, fotoreportaje²² etc. Atelierul instruia ucenici și asigura și prelucrarea filmelor pentru fotografii amatori.

Magazinul Weinstock Fülöp. În aceeași clădire (cu mențiunea «*Casa Veiszlovits Adolf (clădirea fostului teatru)*») a funcționat din mai 1906²³ magazinul de ceasornicărie, optică și articole fotografice al lui Weinstock Fülöp, care era și fotograf amator. În 1907, acesta era deja asociat cu Weisz Gyula²⁴. În acest magazin a exersat meseria de fotograf și fiul lui Weinstock Fülöp, Ernő, binecunoscut mai târziu ca autor și editor de cărți poștale ilustrate, dar care avea deocamdată în sarcină prelucrarea filmelor aduse de fotografii amatori în prăvălia tatălui său. În jurul anului 1920, după ce prăvălia sa a dat faliment, Weinstock Fülöp s-a mutat la Budapesta²⁵.

Magazinul Petry Árpád. Între 1909-1911²⁶ în această clădire a funcționat atelierul de ceasornicărie al lui Petry Árpád, care comercializa și articole fotografice²⁷.

Magazinul G. Weiss & Co S.A - magazin de articole fotografice. Funcționa în 1937²⁸.

Atelierele din clădirea de la nr. 4 - clădirea Mănăstirii Ursulinelor

Magazinul Hugo Klein. Între 1907-1938 în această clădire a funcționat magazinul și atelierul de optică al lui Hugo Klein²⁹ care comercializa și articole fotografice și făcea și serviciul de laborator pentru amatori³⁰. În anii '30 ai secolului trecut magazinul era căutat îndeosebi pentru apreciatele aparate foto marca *Voigtländer*³¹.

Atelierul Spitzer. Un atelier fotografic având ca patron pe Spitzer Lázár Lajos a funcționat în această clădire între 1922-1927³².

¹⁵ *Gazeta*, 1932, 26 iunie, p. 3; 3 iulie, p. 4

¹⁶ APMO, Camera de Muncă – *Registrul contractelor de ucenicie. 1934-1935*, poz. 385

¹⁷ Informație furnizată de fotografii Bereczki László în 1999.

¹⁸ *Nagyvárad*, 1938, 19 mai, p. 3

¹⁹ Ștefan Davidovits a mai avut un atelier și la Salonta (Cornea 2002-2003, p. 161-162). După 1945 a făcut parte din conducerea Asociației Profesionale a Meseriașilor Fotografi din Oradea. În 1950 figura ca patron al unui atelier în Oradea, pe str. Breiner Béla nr. 1 (ANDJB, *fond 240*, dos. 237).

²⁰ Acesta, așa cum am amintit mai sus, a murit în 1944 în lagărul de concentrare unde, evreu fiind, fusese deportat.

²¹ ANDJB, *fond 240*, dos. 237

²² De pildă, în decembrie 1938 acest atelier a înregistrat vizita la Oradea a profesorului Nicolae Iorga (originalul fotografiei în Colecția de fotografii a Secției de Istorie a Muzeului Țării Crișurilor Oradea, nr. inv. 66).

²³ *Nagyvárad*, 1906, 19 aprilie, p. 7

²⁴ Autorizația de funcționare a fost obținută în mai 1907, sub firma «*Weinstock Fülöp és Társa*» [«*Weinstock Fülöp et Co.*»] (ANDJB, *fond 240*, dos. 40, poz. 158 / 1907; dos. 42, f. 157).

²⁵ Győri Lajos, *Egy képeslap-kiadó emlékére [În amintirea unui editor de cărți poștale ilustrate]* În: *Fotó*, 1986, nr. 6, p. 262-264

²⁶ ANDJB, *fond 240*, dos. 40, poz. 12 / 1909; *Nagyvárad*, 1911, 1 ianuarie

²⁷ *Nagyvárad*, 1910, 5 ianuarie, p. 9

²⁸ *R. F. R.*, 1937, nr.25-26, p. 423

²⁹ Fehér 1933, p. 304-305; N. G. V., 1938, 31 iulie, p. 4

³⁰ *Ghidul* 1938, p. 53

³¹ *Gazeta*, 1930, 16 noiembrie, p. 4

³² ANDJB, *fond 240*, dos. 45, f. 388, poz. 66

Atelierele din clădirea de la nr. 5 – «Castelul Bethlen» transformat ulterior în Hotelul Parc

Clădirea inițială data din a doua jumătate a secolului 18 și era cunoscută în secolul 19 drept *Castelul Bethlen*. În 1903, proprietarii, familia Weislovits, hotelieri și antreprenori de pompe funebre, au început reconstruirea și transformarea lui în clădirea actualului Hotel Parc, inaugurat în 1915³³. Hotelul ocupa etajul, în timp ce la parterul clădirii, atât pe fațada dinspre actuala *Strada Republicii*, cât și pe fațada dinspre actuala *stradă Aurel Lazăr*, au funcționat de-a lungul anilor numeroase magazine, printre care și câteva ateliere fotografice și magazine de articole foto.

Atelierul Kizsel István. Primul atelier cunoscut care a funcționat în acest perimetru a fost atelierul lui Kizsel István³⁴ între anii 1863-1870. În acea epocă în clădire funcționa *Casina Națională Bihoreană*, iar atelierul fotografic se afla într-o clădire anexă din curtea *Casinei*.

Atelierul Kertész. Între 1917-1923³⁵ la parterul clădirii Hotelului Parc a funcționat atelierul având ca patroană pe fotografa Kertész Erzsébet. Din 1919 aceasta și-a luat ca asociată pe sora ei Malvina. Atelierul se intitula acum *Surorile Kertész [Kertész Nővérek]*. Ambele surori, care studiaseră fotografia la Budapesta și Viena, doreau să practice o fotografie modernă și au ajuns să fie apreciate mai ales pentru portretele realizate, în vitrina atelierului lor apărând pe rând portretele tuturor notabilităților orașului³⁶. În 1922, Kertész Erzsébet s-a înscris în Asociația Fotografilor Profesioniști din Oradea³⁷. În 1923 a survenit însă moartea sa neașteptată, regretată de întreaga breaslă a fotografilor orădeni³⁸. La conducerea atelierului a rămas sora ei, Malvina, până în 1929.

Magazinul Major Vilma. Aproximativ din 1925 și până în 1944 în clădire a funcționat un magazin de articole fotografice și laborator pentru deservirea fotografilor amatori având ca patroană pe Major Vilma Veronika. Întrucât adresa acestui magazin apare uneori în anii '40 ai secolului trecut pe *str. Nagy Sándor* [azi *str. Aurel Lazăr*] nr. 1, putem presupune că acest magazin era situat pe fațada dinspre actuala *str. Aurel Lazăr*. Major Vilma a practicat fotografia artistică, participând chiar la expoziții internaționale de profil, cum a fost de pildă în 1939 la München³⁹.

Magazinul OPTIFOTO. În 1945, Ștefan Schwartz a preluat magazinul Vilmei Major, adăugându-i și profilul de optică și schimbându-i firma în *OPTIFOTO*. Figura ca patron al acestui magazin încă și în 1947⁴⁰.

Atelierele din clădirea de la nr. 6

Clădirea era proprietatea Ordinului Ursulinelor⁴¹.

Atelierul Faragó Francisc. A funcționat în 1924-1925⁴².

Atelierul Foto «Elisabeta». A funcționat în perioada 1924-1937⁴³.

Atelierul Foto «Julietta». A funcționat între 1936-1943⁴⁴, având ca patron pe Alexandru Fried⁴⁵. În acest atelier s-au lucrat, printre altele, fotografiile artistice și s-au făcut măriri de fotografii. La începutul anului 1943 atelierul și patronul său au făcut obiectul unei

³³ Borcea 2003, p. 93; Péter 2003, p. 59-60

³⁴ Despre atelierul Kizsel vezi Cornea 1997, p. 120.

³⁵ ANDJB, *fond 240*, dos. 45, f. 260, poz. 77

³⁶ *Ngv. Np.*, 1924, 25 decembrie, p. 24

³⁷ *Fotografia*, 1922, nr. 6, p. 3

³⁸ *Ibidem*, 1923, nr. 3, p. 15

³⁹ vezi catalog *Bundesausstellung des RDAF*, München, 1939, p. 33

⁴⁰ *Compass* 1947, p. 124, 149

⁴¹ *Címtár* 1904, p. 131

⁴² *Revista Economică*, 1925, nr. 6-7, p. 145

⁴³ *Nagyvárad*, 1924, 3 ianuarie, p. 2; *Ghidul* 1937, p. 125

⁴⁴ *Revista Economică*, 1936, nr. 1-4, p. 48; *Címtár* 1941, p. 138

⁴⁵ Născut la 16 mai 1896 la Salonta. În momentul deschiderii acestui atelier, avea deja o experiență anterioară ca fotograf (*Revista Economică*, 1936, nr. 1-4, p. 48).

reclamații. Presupunem că în urma acesteia (vezi citația la capitolul ilustrație), reclamantul prevalându-se probabil și de legislația anti-evreiască în vigoare, fotografii Fried și-a pierdut atelierul.

Atelierul Foto Somhegyi. Era situat în curtea imobilului⁴⁶ și a funcționat între 1943-1951⁴⁷, având ca patroană pe Irina Somhegyi. Lucra în special portrete, dar și fotografii de grup și fotografii de nuntă. Se pare că la sfârșitul anului 1947 acest atelier preluase fondul de negative al atelierului *Angelo*. Este posibil ca acest fapt să aibă legătură cu plecarea definitivă a fotografului Aschner, fostul patron al atelierului *Angelo*, în Cehoslovacia⁴⁸. Irina Somhegyi a făcut parte începând din 1949 din conducerea Asociației Profesionale a Meseriașilor Fotografi din Oradea, având funcția de casier⁴⁹.

Magazinul Hugo Klein. Magazinul de optică și articole fotografice având ca patron pe Hugo Klein, care funcționase până atunci în clădirea de la nr. 4, s-a mutat în 1938 în această clădire, unde a funcționat între anii 1938-1941⁵⁰. Magazinul era dotat și cu laborator foto.

Magazinul Pécsy Vidor - Este semnalat în 1942. Funcționa ca depozit de articole fotografice și presta în același timp servicii pentru fotografii amatori, cărora le asigura inclusiv instruire gratuită⁵¹.

Atelierele din clădirea de la nr. 7

Magazinul Petry. Între 1920-1941 în această clădire a funcționat un depozit de articole optice și articole fotografice ținut de văduva ceasornicarului și opticianului Petry Árpád⁵². În 1920 magazinul achiziționa aparate de fotografiat cu obiectiv de luminozitate mare [*«nagy fényerejű lencsével»*]⁵³. În 1935 exista deja probabil și un asociat căci documentele menționează firma *Wanaus și Petri* (nu se specifică adresa), reprezentantă a cunoscutei firme germane *Gevaert*, care sponsoriza cu aparate și materiale fotografice expozițiile fotografiilor amatori⁵⁴.

Atelierul Foto COLOR. A funcționat între anii 1947-1951⁵⁵. Atelierul s-a mutat la nr. 7 din clădirea de la nr. 13, după ce patronul Emeric Sipos a fost obligat să restituie localul de acolo fostului chiriaș. Sipos a fost ales în 1949 președinte al Asociației Profesionale a Meseriașilor Fotografi din Oradea⁵⁶.

Drogheria Apollo. O amintim aici întrucât în 1929, în drogheria *Apollo* (menționată la adresa Bld. Regele Ferdinand nr. 7 bis) având ca patron pe Ștefan Farkas, se puteau cumpăra și *«specialități chimice și articole fotografice»*⁵⁷.

Atelierele din clădirea de la nr. 8

La începutul secolului 20 această clădire era cunoscută și sub numele de *Casa Györffi*, după numele proprietarului⁵⁸.

Atelierul Lambert. În mai 1907⁵⁹ a primit autorizație pentru a deschide un atelier în această clădire fotografii Lambert Ede⁶⁰. Atelierul său a funcționat până în 1915. A lucrat

⁴⁶ *Crișana*, 1947, 30 noiembrie, p. 2

⁴⁷ *Compass* 1947, p. 124; ANDJB, *fond 240*, dos. 237

⁴⁸ Informație furnizată de fotografii Bereczki László în 1999.

⁴⁹ ANDJB, *fond 240*, dos. 237

⁵⁰ *Címtár* 1941, p. 138

⁵¹ *Nagyvárad*, 1942, 14 martie, p. 2. Pe fotografii Pécsy Vidor l-am mai întâlnit în anii 1934-1935 ca mentor al fotografiei turistice orădene (vezi Cornea 2004, p. 243-244).

⁵² *Gazeta*, 1930, 9 octombrie, p.2; *Címtár* 1941, p. 138

⁵³ *Ngv. Np.*, 1920, 9 martie, p. 4

⁵⁴ *T.É.*, 1935, nr. 5, p. 95

⁵⁵ *Compass* 1947, p. 90, 123

⁵⁶ ANDJB, *fond 240*, dos. 237

⁵⁷ *Gazeta*, 1929, 1 octombrie, p.2

⁵⁸ *Címtár* 1904, p. 131

⁵⁹ ANDJB, *fond 240*, dos. 8, p. 340

⁶⁰ Acesta a mai avut ateliere fotografice și la Budapesta și Košice (Szakács 1997, p. 65, 129).

portrete⁶¹, fotografii de grup, fotocopii de documente, a executat mărimi de fotografii (până la mărime naturală), dar și acuarele și picturi în ulei, căci atelierul funcționa și ca atelier de pictură⁶². Lember a folosit și o tehnică specială - *platinotipia*. Având la bază utilizarea fotosensibilității unor săruri de platină, această tehnică dădea imagini pozitive de mare finețe și cu o bună ținută în timp.

În 1913 Lember Ede și-a luat ca asociat pe sora sa Hermina, atelierul continuând să funcționeze din aprilie 1913 sub firma «*Frații Lember*» [*Lember Testvérek*]⁶³.

Atelierul Horváth. A funcționat pentru scurtă vreme (mai 1913 – ianuarie 1914), având ca patron pe Horváth Viktor⁶⁴.

Atelierul AMIGO. În ianuarie 1914 a primit autorizație de funcționare un atelier având ca patron pe fotograful Amigó József. Amigó era un fotograf deja cunoscut și apreciat, fiind și secretarul⁶⁵ *Asociației Fotografilor Profesioniști din Oradea*, calitate în care a participat la Congresul fotografilor profesioniști din Transilvania ținut la Cluj la 8 noiembrie 1922⁶⁶.

În atelierul său s-au lucrat în principal portrete, fotografii de familie și fotografii de grup. Atelierul lui Amigó a încetat să mai funcționeze ca atare în mai 1924⁶⁷, pentru a fi reluat între anii 1924-1926⁶⁸ sub firma *Succesorii AMIGO utódai* (a lucrat fotografii de grup, fotoreportaje⁶⁹, fotografii de nuntă etc.).

Atelierul Foto AURORA. Funcționa în 1927, având ca patron pe Kertész Sándor.

Atelierul «Angelo». A funcționat între 1932-1936 având ca patron la început pe Carol Aschner. Acesta s-a asociat probabil în 1934 cu Maximilian Alfred Goldstein⁷⁰. Atelierul a instruit ucenici. Printre alții, acolo și-a făcut ucenicia Andrei Fehér, viitorul patron al atelierului *Fotofilm*⁷¹.

Atelierul MICHELANGELO. În 1936 Aschner s-a mutat în Palatul *Apollo*. M. Goldstein⁷² a rămas astfel singur patron al fostului atelier *Angelo*, căruia i-a schimbat numele în *MICHELANGELO*. [Numele de firmă *Angelo* a fost păstrat de Aschner atunci când s-a mutat în Palatul *Apollo*, în localul fostului atelier Molnár].

Atelierul Foto AURORA. Între 1937-1944⁷³ atelierul a funcționat din nou sub firma *Foto AURORA* având ca patron tot pe Maximilian Goldstein. În 1944 acesta, evreu fiind, a fost deportat în lagărul de la Ebensee, unde a și murit, împreună cu soția și copilul său⁷⁴.

Între 1945-1949 patron al atelierului a fost Popper Imre⁷⁵. În 1945 acesta avea doi angajați - un ajutor de fotograf și un retușor⁷⁶. În urma naționalizării atelierului⁷⁷, Popper s-a angajat ca fotoreporter la ziarul local *Crișana*.

⁶¹ Un portret al poetului Ady Endre realizat în 1908 se află astăzi în colecția Muzeului Memorial Ady Endre din Oradea, nr. inv. 1837.

⁶² *Szabadság*, 1908, 4 ianuarie, p. 6

⁶³ ANDJB, *fond 240*, dos. 45, f. 128, poz. 11

⁶⁴ Ibidem, f. 130, poz. 16

⁶⁵ Cornea 1999, p. 27

⁶⁶ *Fotografia*, 1923, nr. 3, p. 15

⁶⁷ ANDJB, *fond 240*, f. 146, poz. 3

⁶⁸ *Ngv. Friss Ú.*, 1926, 20 oct., p. 6

⁶⁹ Unul din evenimentele consemnate a fost dezvelirea statuii ecvestre a regelui Ferdinand în Piața Unirii din Oradea, în decembrie 1924.

⁷⁰ Goldstein a avut între 1920-1934 un atelier pe str. Sztaroveczky [astăzi str. Gral Gh. Magheru] nr.23 (ANDJB, *fond 240*, dos. 45, f. 286, poz. 45; *Revista Economică*, 1925, nr. 6-7, p. 146).

⁷¹ APMO, *Contracte de ucenicie*, nr. crt. 5680

⁷² M. Goldstein s-a născut la 26 februarie 1897 la Bistrița (*Revista Economică*, 1936, nr. 1-4, p. 68).

⁷³ *Ghidul* 1937, p. 125; *Nagyvárad*, 1942, 27 februarie, p. 8

⁷⁴ Ötvös, Horvát 1997, p. 157

⁷⁵ Până în 1945, Popper a lucrat ca fotograf angajat la alți fotografi-patroni: în 1941-1942 în atelierul *Angelo*, în 1942 la Mihály János, iar în 1943-1944 la Szabó Sándor (APMO, *Registru patroni-angajați*, poz. 2005, 2191).

⁷⁶ *Ú.É.*, 1945, 9 februarie, p. 4; APMO, *Registru patroni-angajați*, poz. 2227

⁷⁷ ANDJB, *fond Cons. Prov.*

Atelierul era situat în curtea imobilului⁷⁸. *Foto AURORA* a lucrat de-a lungul anilor fotografii diverse: portrete lucrate «*cu perfecțiune artistică*», portrete de copii, fotografii de grup, fotografii de nuntă, tablouri de absolvire etc., laboratorul deservind în același timp și pe fotografii amatori. La un moment dat atelierul organiza un concurs de frumusețe pentru copii, pe bază de fotografii artistice, invitând pe părinți cu copiii lor pentru a fi fotografiați⁷⁹. La comandă, angajații atelierului se deplasau pentru fotografieri exterioare, îndeosebi clădiri diverse, case, întreprinderi etc.⁸⁰.

Atelierele din clădirea de la nr. 9 -11 [astăzi nr. 11 - 13]

Este vorba de fapt de două clădiri care fac corp comun: **Casa Bartsch**, numită așa după numele proprietarului ei, Bartsch Sándor⁸¹ (la nr. 9) și **Hotelul Széchenyi**, aflat în proprietatea orașului (la nr. 11)⁸². La parterul acestor clădiri existau localuri închiriate pentru magazine, printre acestea figurând de-a lungul anilor și ateliere fotografice, precum și magazine de articole foto.

Magazinul Petry - magazin de ceasornicărie care comercializa și articole fotografice. S-a mutat în 1911 din clădirea de la nr. 3 în clădirea de la nr. 9⁸³.

Magazinul Weisz Géza & Co. În clădirea de la nr. 9 a funcționat între 1933-1941⁸⁴ firma *Weisz Géza & Co* – «*comerț en gros și en detail cu articole fotografice și optice, pe cont propriu și în comision, importul și reprezentanța acestor articole*». În 1933 patroni erau Weisz Géza⁸⁵ și Iosif Glück, în 1934 statutul juridic al firmei era acela de *societate anonimă* (Weisz G. fiind administrator delegat)⁸⁶, pentru ca din 1939⁸⁷ să apară ca patron doar Weisz Géza. Magazinul *Weisz Géza & Co* a susținut printre altele mișcarea fotografilor amatori, sponsorizând cu material fotografic expozițiile organizate de aceștia⁸⁸.

Atelierul Mihelfy. În clădirea cu nr.11 a funcționat pentru scurtă vreme, în 1937⁸⁹, atelierul fotografic al lui Mihelfy Oscar.

Atelierul Péntes. În 1941-1942 în Palatul *Széchenyi* a funcționat un atelier fotografic având ca patroană pe Péntes Kornélia. Atelierul a instruit ucenici. Printre aceștia s-a aflat și viitorul fotograf Gheorghe Fehér⁹⁰.

Atelierul Major György. În vara anului 1942, punând în aplicare legislația anti-evreiască deja în vigoare, Primăria a denunțat contractul de închiriere al atelierului de mode al lui Samuil Jakab, situat la parterul Palatului *Széchenyi*. După evacuarea lui Jakab, localul a fost ocupat de fotografii Major György care l-a transformat în atelier fotografic⁹¹. Atelierul său a funcționat între 1942-1945, având și laborator pentru amatori⁹². Printre fotografi cunoscuți care au lucrat în atelierul lui Major s-au aflat Varga Klára (1942-1944) angajată ca retușor, Oláh Ida (1942-1945) și Olga Weisz-Grünfeld (1945). În 1945, Major György a părăsit Oradea, plecând în Ungaria, dar a revenit ulterior⁹³.

Atelierul Foto COLOR. În 1945, atelierul părăsit de Major Gy. a fost ocupat de Emeric Sipos, care i-a schimbat firma în *Foto COLOR*. Reîntors din lagăr în august 1945,

⁷⁸ Informație furnizată de fotografii Bereczki László în 1999.

⁷⁹ N.G.V., 1937, 15 decembrie, p. 7

⁸⁰ Ghidul 1938, p. 48, 72, 74, 100, 149

⁸¹ Cîmtár 1904, p. 131

⁸² Borcea 2003, p. 37-38

⁸³ Nagyvárad, 1911, 1 ianuarie

⁸⁴ ANDJB, fond 65, f. 559; Cîmtár 1941, p. 138

⁸⁵ Născut la 5 octombrie 1885 în Oradea (*Revista Economică*, 1940, nr. 9-16, p. 26).

⁸⁶ ANDJB, fond 65, f. 599

⁸⁷ *Revista Economică*, 1940, nr. 9-16, p. 26; Cîmtár 1941, p. 138

⁸⁸ T. É., 1935, nr. 5, p. 95

⁸⁹ Ghidul 1937, p. 125

⁹⁰ APMO, *Registru contracte de ucenicie 1940-1943*, f. 127, poz.378

⁹¹ ANDJB, fond 65, dos. 13/151, f. 8

⁹² Nagyvárad, 1942, 31 decembrie, p. 4

⁹³ Informație oferită în 1999 de doamna Oláh Ida, 78 de ani.

vechiul chiriaș deja amintit, croitorul Samuil Jakab, a intentat proces pentru redobândirea localului, câștigându-l în februarie 1947⁹⁴. Obligat astfel să părăsească acest local, Emeric Sipos s-a mutat, cu firmă cu tot, în clădirea de la nr. 7.

Atelierul FOTOFILM⁹⁵. A funcționat în perioada 1945-1949 având ca patron pe Andrei Fehér⁹⁶, care lucra împreună cu fratele său Gheorghe⁹⁷. În 1949 frații Fehér s-au mutat la București. Andrei s-a angajat la Studioul Cinematografic Buftea, unde a lucrat ca operator de imagine. A fost un operator apreciat și a luat chiar un premiu de stat ca operator-șef de imagine pentru filmul *Darclée*.

Gheorghe Fehér s-a angajat și el ca operator de imagine, dar la departamentul știri al Studioului de Filme *Alexandru Sahia*. Ca operator de protocol s-a aflat în numeroase ocazii în anturajul imediat al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. A fost printre puținii operatori din țările din estul Europei care au avut ocazia să filmeze evenimentele de la Budapesta din toamna anului 1956⁹⁸.

Atelierele din clădirea de la nr. 12 – Palatul Apollo

Clădirea aparținea Primăriei Oradea care închiria locuințele precum și spațiile comerciale. În 1914 clădirea era deja terminată, Primăria căutând amatori pentru a închiria spațiile de la etajul III unde se puteau amenaja ateliere de pictură sau de artă fotografică⁹⁹.

Atelierul Miklós Jutka, ulterior «Weisz și Miklós». Situat la etajul III al clădirii, atelierul a funcționat între 1915¹⁰⁰ și 1931¹⁰¹. Fotografia Miklós Jutka și-a mutat în Palatul Apollo atelierul din Piața Széchenyi [actualul Parc Traian], asociindu-se apoi, începând din 1924 cu fotografii Gyula, sub firma *Weisz și Miklós*.

Atelierul Fornét. Pentru un atelier situat în această clădire a primit în octombrie 1919 autorizație de funcționare fotografii Fornét Ervin¹⁰².

Atelierul Molnár. În 1930, Molnár Jenő și-a mutat atelierul din clădirea *Bazar* în Palatul Apollo, la parter, pe fațada dinspre actuala Strada Republicii. Acesta a funcționat până în 1936 când patronul, vânzându-și atelierul, s-a mutat la București¹⁰³. În această perioadă atelierul a instruit și câțiva ucenici¹⁰⁴.

Atelierul «Angelo». A funcționat într-o primă fază în această clădire între 1923-1932, având ca patron pe Carol Aschner¹⁰⁵. Acesta, proaspăt sosit în Oradea, preluase atelierul *Amigo* din clădirea de la nr. 8, atelier pe care l-a mutat în Palatul Apollo. În 1923 atelierul *Angelo* figura cu adresa pe str. I. Brătianu [azi str. M. Eminescu] nr. 1¹⁰⁶, ceea ce ne face să presupunem că în prima perioadă de existență a sa în Palatul Apollo atelierul era situat într-un local de pe fațada clădirii dinspre actuala str. Mihai Eminescu.

În 1932 atelierul *Angelo* s-a mutat înapoi în clădirea de la nr. 8, ca să revină din nou,

⁹⁴ ANDJB, fond 65, dos. 13/151, f. 8

⁹⁵ Menționăm că un atelier *Fotofilm* a funcționat și la Cluj în perioada interbelică.

⁹⁶ ANDJB, fond 240, dos. 237. A. Fehér (născut la Salonta în 1916, a murit la Los Angeles în 2003) a învățat meserie ca ucenic în atelierul lui Róna Jenő, precum și în atelierul *Angelo*. În 1946 era înregistrat la Camera de Comerț și Industrie cu un magazin de articole fotografice (ANDJB, fond 65, registru 39, lit. F, poz. 164).

⁹⁷ Gheorghe Fehér s-a născut la Salonta în 1924 și a murit la Stockholm în 2005.

⁹⁸ Informații primite de la dna Susanna Vendel, fiica lui Gheorghe Fehér, căreia-i mulțumim și pe această cale.

⁹⁹ Borcea 2003, p. 115

¹⁰⁰ Cornea 1999, p. 218, fig. 28

¹⁰¹ În august 1931 Primăria dădea anunț pentru închirierea unui local de atelier fotografic la etajul III al clădirii (*Gazeta*, 1931, 21 august, p. 1)

¹⁰² ANDJB, fond 240, dos. 45, f. 256, poz. 69

¹⁰³ *Ngv. Np.*, 1937, 23 iulie, p. 2

¹⁰⁴ APMO, *Contracte de ucenicie*, nr. crt. 5409, 5548

¹⁰⁵ Fotografii Carol Aschner s-a născut la 16 august 1900 la Bratislava, unde a învățat, după primul război mondial, și meseria de fotograf. S-a stabilit la Oradea în 1923, păstrându-și în continuare naționalitatea cehoslovacă. În 1931 s-a căsătorit (Fehér 1933, p. 732; *Revista Economică*, 1936, nr. 1-4, p. 42).

¹⁰⁶ *Ghidul* 1923, p. 210

în 1936¹⁰⁷, în Palatul *Apollo*, în vechiul local al atelierului *Molnár*, unde a funcționat până în 1947¹⁰⁸.

Atelierul *Angelo* a avut o activitate complexă. Producea portrete, fotografii artistice, fotografii de grup, fotografii de nuntă, fotoreportaje¹⁰⁹ fotografii mărite, fotografii de copii (inclusiv în exterior sau la locuința acestora), cărți poștale ilustrate (în perioada 1940-1944), funcționând și ca laborator pentru deservirea fotografiilor amatori¹¹⁰. Atelierul a lucrat de-a lungul anilor cu numeroși ucenici și calfe, cu retușori și măritori de fotografii voiajori¹¹¹. Printre angajați s-au numărat fotografi profesioniști, unii fotografi vechi, care fuseseră cândva și ei patroni de atelier, ca Fischl Gyula (1942, 1943), sau fotografi tineri, care au deschis ei înșiși mai târziu ateliere proprii. Așa au fost Irina Somhegyi¹¹² (între 1937- 1943), Popper Imre (1941-1942) și Irina Milló (1942-1943)¹¹³. În atelier lucra și soția patronului, fotograf și ea. În 1947 atelierul *Angelo* era înregistrat și ca magazin de articole fotografice.

Atelierele din clădirea de la nr. 18

Atelierul *Gavril Folticska*. A funcționat în anii 1947-1950¹¹⁴.

Atelierele din clădirea de la nr. 25

Vechea clădire de la acest număr nu mai există. Ea a fost demolată și pe locul ei s-a construit în 1980 un bloc modern¹¹⁵. Începând cu perioada interbelică și până după 1950 în vechea clădire au funcționat mai multe ateliere fotografice.

Atelierul *Foto Gratia*¹¹⁶. A funcționat între 1923-1937¹¹⁷. În 1923¹¹⁸ avea ca patron pe Ehrlich Manó¹¹⁹. Se pare că atelierul se confrunta deja cu dificultăți financiare, căci în iunie 1924 patronul căuta un asociat care să dispună de bani în numerar, fiind dispus, la nevoie, să vândă atelierul, cu dotări sau fără. În același an, ca patron apare în documente Szűcs Béla. Atelierul avea o vitrină mare pentru reclamă, sub poarta clădirii¹²⁰.

Atelierul *Kovács Tibor*. Funcționa în 1942¹²¹.

Atelierul *SZABÓ Foto*. A funcționat în perioada 1942¹²²-1944, având ca patron pe Szabó Dénes jr., secondat de un ajutor de fotograf. În atelierul *SZABÓ* a lucrat la un moment dat ca ucenic și fotograf Balogh József.

Atelierul *Foto ERICA*. A fost succesorul atelierului *SZABÓ Foto*, funcționând între 1945-1951, având ca patron pe Maurițiu Alexandru Feldheim, iar ca profil mărirea fotografiilor.

La începutul anului 1945, patronul își anunța clientela că și-a redeschis atelierul, încercând în același timp să se organizeze: achiziționa orice fel de material fotografic

¹⁰⁷ *Revista Economică*, 1936, nr. 1-4, p. 42

¹⁰⁸ ANDJB, fond 240, dos. 237; *Compass* 1947, p. 124

¹⁰⁹ De pildă, acest atelier a înregistrat festivitățile prilejuite de sfințirea Bisericii ortodoxe *Izvorul Tămăduirii* din curtea Spitalului Municipal, la 6 iunie 1937 (originalele fotografiilor în Colecția de fotografii a Secției de Istorie a Muzeului Țării Crișurilor Oradea, nr. inv. 8007).

¹¹⁰ *Ghidul* 1938, p. 62, 80, 88

¹¹¹ *Nagyvárad*, 1943, 16 ianuarie, p.11

¹¹² La sfârșitul anului 1947 aceasta a preluat de la Aschner, care se pregătea să se reîntoarcă definitiv în Cehoslovacia, fondul de negative al atelierului *Angelo*.

¹¹³ APMO, *Registre patroni – angajați*, poz. 1548

¹¹⁴ ANDJB, fond 65, dos. 39, lit. F, poz. 156; *Ibidem*, fond Cons. Prov.

¹¹⁵ Péter 2003, p. 105

¹¹⁶ Denumirea atelierului apare uneori sub forma *Gracia* sau *Foto Gracia*.

¹¹⁷ *Ghidul* 1937, p. 125

¹¹⁸ *Ghidul* 1923, p. 210. Această sursă indică la adresa atelierului nr. 23.

¹¹⁹ Până în 1923 acesta a fost patronul unui atelier din Pasajul *Vulturul Negru*. Ehrlich a fost membru activ al *Asociației Fotografiilor Profesioniști* din Oradea în cadrul căreia a deținut funcția de casier (Cornea 1999, p. 27, 48).

¹²⁰ *Fotografia*, 1924, nr. 6, p. 16

¹²¹ *Címtár* 1942, p. 34

¹²² *Nagyvárad*, 1942, 25 februarie, p. 8

la un preț bun, căuta un administrator căruia îi oferea un venit atractiv și își rechema la lucru vechii fotografi voiajori¹²³. Preluase vechile clișee ale atelierului SZABÓ pe care le punea la dispoziția clientelei și încerca să se adapteze vremurilor grele de după război prin practicarea unor reduceri de prețuri pentru foștii prizonieri și pentru foștii deportați reveniți în țară¹²⁴. Feldheim, care după război și-a schimbat numele în Feraru¹²⁵, era în 1947 secretarul *Sindicatului Meseriașilor Patroni Fotografi* din Oradea¹²⁶.

Atelierele din clădirea de la nr. 31

Clădirea de la actualul nr. 31 este cunoscută sub numele de *Palatul Klobusitzky* și a fost construită în 1926.

Atelierul *Gratia*. A funcționat în anii 1941¹²⁷-1944, având ca proprietar și patron pe Alexandru Ehrlich. Acesta, evreu fiind, a fost internat în mai 1944 în ghetoul orădean și ulterior deportat. N-a mai avut șansa să revină din deportare. În 1945 localul atelierului a fost preluat de Jakab Edmund¹²⁸, care l-a deținut până în 1946, continuând să întrebuințeze marca și firma lui Ehrlich. A apărut însă sora fotografului Ehrlich, Ileana Biró, singura supraviețuitoare din familie, care, revendicând atelierul fratelui ei, a obținut în octombrie 1946 câștig de cauză, devenind astfel proprietara și patroana atelierului¹²⁹.

Atelierul «Elite». Între 1946¹³⁰-1951 fostul atelier *Gratia* a funcționat sub firma «Elite», având ca patron din nou pe Jakab Edmund, ceea ce ne face să presupunem că între timp ar fi intervenit o înțelegere între acesta și Ileana Biró. În această perioadă Jakab s-a ocupat mai ales cu mărirea de fotografii¹³¹.

În 1949 Jakab a fost ales în conducerea Asociației Profesionale a Meseriașilor Fotografi din Oradea, ajungând, în 1951, președinte al acesteia¹³².

Atelierul din clădirea de la nr. 49

Jakab Edmund a fost pentru foarte scurtă vreme, în 1921, patronul unui atelier fotografic în această clădire¹³³.

Ateliere neidentificate care au activat în perimetrul *Străzii Principale*

Atelierul *Breyer Kálmán*, măritor de fotografii, funcționa în 1937¹³⁴.

¹²³ Ú.É., 1945, 1 februarie, p. 2

¹²⁴ V. P., 1945, 27 noiembrie, p. 4

¹²⁵ Informație din 2000 de la doamna Olga Grünfeld, fotograf, n. 1921

¹²⁶ *Compass* 1947, p. 50

¹²⁷ *Címtár* 1941, p. 59

¹²⁸ Fotograf vechi, cu autorizație de practicare a meseriei din 1915.

¹²⁹ ANDJB, *fond* 65, dos. 13 / 149, f. 9

¹³⁰ *Ibidem*, dos. 39, lit. J, poz. 28

¹³¹ Informație furnizată de fotografa Olga Grünfeld în anul 2000.

¹³² ANDJB, *fond* 240, dos. 237

¹³³ *Ibidem*, dos. 45, f. 328, poz. 47

¹³⁴ *Ngv. Np.*, 1937, 22 august, p. 18

ANCIENS ATELIERS PHOTOGRAPHIQUES D'ORADEA. LES ATELIERS DE LA "RUE PRINCIPALE" (ACTUELLEMENT RUE DE LA REPUBLIQUE)

Résumé

Le thème abordé se situe à la suite des préoccupations de l'auteur pour l'histoire de la photographie d'Oradea.

L'actuelle *rue de la République* fonctionnait déjà à la deuxième moitié du XIXe siècle comme principale artère commerciale de la ville moderne Oradea. Cette artère obtint aussi bientôt une importante fonction sociale et mondaine. Ayant d'un bout le Théâtre et de l'autre bout la Gare Centrale, elle étalait nombre de magasins et d'ateliers, d'une grande diversité, des deux côtés de la rue. En plus, avec ses pâtisseries et ses cafés, la *Rue Principale* a été toujours considérée comme un véritable Corso de la ville, intensément utilisée pour promenade, pour des rendez-vous mondains et d'affaires. Naturellement, dans cette rue ont fonctionné aussi au fil des années de nombreux ateliers photographiques, dont plusieurs jouissant d'une longue existence.

Cette rue eut le long du temps des noms différents: *Rue Principale* à la deuxième moitié du XIXe siècle, *rue Rákóczi* avant 1919 et entre 1940 et 1944, *Bld. Roi Ferdinand* entre 1919 et 1940 et encore entre 1945 et 1947. Depuis 1948 la rue reçut le nom de *rue de la République*.

Attirés par le potentiel commercial exceptionnel de cette artère, les photographes se sont établis dans la *Rue Principale* déjà aux années 1863 et 1864. L'histoire de leurs ateliers est étroitement liée à l'évolution édilitaire de la zone. Leur nombre accrut surtout après l'apparition des bâtiments aux plusieurs niveaux, soit ils des maisons de rapport de la fin du XIXe siècle, soit des palais en style *sécession* de la première décennie du XXe siècle.

Identifier le lieu exact où étaient situés les anciens ateliers photographiques est une entreprise assez difficile. Il s'agit de grands bâtiments, aux façades situées parfois sur deux rues, aux nombreux locaux de magasins au rez-de-chaussée, souvent aux cours intérieures qui abritaient des constructions annexes.

Les numéros de maison utilisés dans cet ouvrage pour indiquer l'adresse des ateliers sont ceux de l'époque. L'auteur a choisi cette variante en raison des changements successifs de numérotage des maisons pratiqués par la Mairie dès le début du XXe siècle et jusqu'à aujourd'hui. En nombre de cas il en résultent des différences de numérotage par rapport à la situation actuelle.

Il faut ensuite mentionner la mobilité tout à fait particulière des photographes, à laquelle est liée l'existence de nombreuses sociétés sous le nom desquelles ces ateliers ont fonctionné. On a remarqué aussi la fragilité des ateliers en tant qu'entreprises économiques à l'époque de la première guerre mondiale, lorsque des associations des photographes se constituaient et se défaisaient; lorsque les ateliers, souvent d'une durée éphémère, apparaissaient et disparaissaient. L'atelier photographique a été toujours une entreprise assez risquée du point de vue économique, mais, dans les périodes difficiles, comme par exemple aux années de la première conflagration mondiale, cela était particulièrement visible.

Dans certains des ateliers de la *Rue Principale* on pratiqua parfois des techniques considérées comme modernes au début du XXe siècle, telle qu'était par exemple la platinotypie.

Dans la première décennie du XXe siècle des magasins/dépôts d'articles photographiques, ainsi que des ateliers-laboratoire qui déservaient les photographes amateurs ont fait leur apparition dans la zone. Le nombre des photographes amateurs étant en hausse, la plupart de ces magasins et laboratoires apparurent en général comme des

annexes des ateliers d'horlogerie et d'optique. En les considérant comme des auxiliaires importants et nécessaires, tant pour la pratique du métier de photographe que pour le mouvement des photographes amateurs, on les a passés aussi en revue dans la deuxième partie de l'ouvrage.

On compte les photographes de la *Rue Principale* parmi les meilleurs professionnels locaux du métier. Ce sont toujours eux qui se sont activement impliqués dans la fondation et le fonctionnement de l'*Association des Photographes Professionnels d'Oradea* en 1922. Aux années 30 du siècle passé ils participaient à des expositions nationales et internationales d'art photographique. Tous ces photographes avaient une qualité commune - leur envie de pratiquer une photographie moderne, d'être branchés aux nouveautés techniques et artistiques et dans ce but ils ne tardaient pas, surtout à l'époque de l'entre-deux guerres, d'effectuer périodiquement des voyages d'étude à l'étranger, principalement dans les grandes villes allemandes.

Toujours à l'entre-deux guerres, certains de ces ateliers se firent remarquer par le soutien accordé au mouvement touristique.

Nombre de photographes patrons d'ateliers dans la *Rue Principale* étaient des Juifs, ainsi la mise en application de la législation anti-juive sur le territoire de la Hongrie, dès 1941, a-t-elle dramatiquement influencé leurs vies. Les uns ont été enrégimentés dans les détachements de travaux forcés, les autres moururent dans les camps de déportation.

Après la guerre, entre 1945 et 1952, les photographes, comme d'ailleurs la plupart de la population, eurent une existence assez dure. Les articles et les matériaux photographiques manquaient, la clientèle était peu nombreuse et pauvre. Dans telles conditions, toute commande massive était bienvenue. Telles furent par exemple quelques commandes officielles venues de la part de l'Etat communiste: l'exécution des photographies pour les carnets de membre de syndicat de toutes les catégories de salariés d'Oradea en 1948 ou l'exécution des photographies pour toute la population de la ville au-dessus de 14 ans pour les nouveaux livrets d'identité introduits en 1949. Comme toujours dans les périodes économiques difficiles, à l'époque la plus rentable activité pour les photographes était l'agrandissement des photographies.

Pour conclure, l'auteur considère que les ateliers photographiques de la *Rue Principale* représentent un segment significatif et typique de l'histoire de la photographie à Oradea. Leur histoire est représentative pour l'histoire d'une catégorie professionnelle et sociale numériquement peu importante, mais qui eut quand même sa contribution à la modernisation de la société et qui dut en même temps tenir le pas avec l'évolution de la société. Artisan, artiste et commerçant en même temps, le photographe de la *Rue Principale* fut le produit d'une sélection qui a eu lieu à l'intérieur du corps de ce métier le long des années. L'histoire de ces ateliers est intéressante des nombreux points de vue. Elle atteste premièrement l'envie des photographes de progresser du point de vue professionnel, de dépasser l'handicap d'une entreprise économique fragile, telle comme était en général l'atelier photographique et parfois même leur volonté de survivre en s'adaptant à des conditions sociales et politiques peu propices.

L'ouvrage passe en revue les ateliers qui ont fonctionné dans l'actuelle *rue de la République* depuis les années 60 du XIXe siècle jusqu'aux années 50 du XXe siècle.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- ANDJB, *fond 65* = Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond 65 – Camera de Comerț și Industrie*, Inv. 95
- ANDJB, *fond 240* = Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond 240 –Asociația Micilor Meseriași Oradea*, Inv. 84
- ANDJB, *fond Cons. Prov.* = Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond Consiliul Provizoriu al Județului Bihor*, Tabelul firmelor industriale din Oradea și județul Bihor, 1950
- ANDJB, *fond Tribunal*, Reg.F.i. = Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond Tribunalul Județean Bihor*, Registrul firmelor individuale, vol. I și urm.
- APMO = Arhiva Primăriei Municipiului Oradea
- Ategnap városa 1981 = Ategnap városa [Orașul de ieri]. Anagyvárad zsidóság emlékkönyve*, Tel-Aviv, 1981
- Borcea 2003 = Liviu Borcea, *Memoria caselor*, Editura Arca, Oradea, 2003
- Címtár 1904 = Nagyvárad és Biharvármegye cím és lakjegyzéke [Ghidul orașului Oradea și al comitatului Bihor]*, Boros Jenő könyvnyomdája, Nagyvárad, 1904
- Címtár 1941 = Nagyvárad és Bihar megye utmutatója [Ghidul orașului Oradea și al județului Bihor]*, szerkesztette Dvorzsák Lajos, Grafika, Nagyvárad, 1941
- Címtár 1942 = Baross szövetség Nagyvárad és vidéke fiókja kedvezményes vásárlás címjegyzéke 1941/1942 [Ghidul filialei Oradea și împrejurimi al sindicatului Baross 1941/1942]*, A Baross szövetség kiadása, Nagyvárad, [1942]
- Compass 1947 = Compass comercial. Indicatorul industrial și comercial din Oradea și județul Bihor*, redactor Ladislau Lukács, Grafica – Institut de arte grafice, Oradea, 1947
- Cornea 1997 = Lucia Cornea, *Ateliere fotografice timpurii la Oradea (1852-1884)*, In: *Crisia*, Oradea, XXVI-XXVII, 1997, p. 119-130
- Cornea 1999 = Lucia Cornea, *Repertoriul vechilor ateliere fotografice din Oradea (1852-1950) · Répertoire des anciens ateliers photographiques d'Oradea (1852-1950)*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 1999
- Cornea 2000 = Lucia Cornea, *Vechi ateliere fotografice din Oradea. Atelierul Lojanek János și atelierele succesoare*, In: *Crisia*, Oradea, 2000, p. 327-344
- Cornea 2002-2003 = Lucia Cornea, *Vechi ateliere fotografice din Bihor*, In: *Crisia*, Oradea, XXXII-XXXIII, 2002-2003, p. 151-176
- Cornea 2004 = Lucia Cornea, *Din istoricul fotografiei turistice în Bihor*, In: *Crisia*, Oradea, XXXIV, 2004, p. 237-252
- Crișana = Crișana*, Oradea, I, 1946 și urm.
- Emlékalbum 1945-46 = Nagyvárad Városi Színház 1945-46 színi évad emlékalbuma [Albumul stagiunii 1945-46 a Teatrului orășenesc Oradea]*, Petőfi Nyomda, Nagyvárad, [1946]
- Fehér 1933 = *Bihor-Biharmegye, Oradea-Nagyvárad kulturtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve [Almanahul istoriei culturale și al intelectualilor din Bihor și Oradea]*, szerkesztette Fehér Dezső, Sonnenfeld Adolf Rt., Oradea, 1933-1937
- Fotó = Fotó*, Budapest, 1953 și urm.
- Fotografia = Fotografia*, Revista Asociației fotografilor din România, Cluj apoi Alba-Iulia, 1922-1926
- Gazeta = Gazeta de Vest*, Oradea, I, 1929 și urm.
- Ghidul 1923 = Ghidul orașului Oradea-Mare*, întocmit de Iosif Horváth, Tipografia Kosmos, Oradea, 1923
- Ghidul 1937 = Ghidul și compasul comercial și industrial pe anul 1937-1938*, Tipografia Mercur, Oradea, 1938

- Ghidul* 1938 = *Ghidul oraşului Oradea. Anul 1937/1938*, întocmit de: Fodor Laurenţiu, Gál Zoltán şi Pásztor Eugen. Editura autorilor, Tipografia Mercur, Oradea, 1938
- K. Nagy Sándor, II, 1885 = K. Nagy Sándor, *Bihar-ország [Ţara Bihorului]*, II, Nagyvárad, 1885
- Nagyvárad* = *Nagyvárad*, Oradea, I, 1869 şi urm.
- N. G. V.* = *Noua Gazetă de Vest*, Oradea, I, 1936 şi urm.
- Ngv. Friss Ú.* = *Nagyváradi Friss Újság [Ştiri Proaspete Orădene]*, Politikai napilap [Cotidian politic], Oradea, 1919-1940
- Ngv. Np.* = *Nagyváradi Napló [Jurnal Orădean]*, Politikai napilap [Cotidian politic], Oradea, I, 1898 şi urm.
- Ötvös, Horvát 1997 = Ötvös Béla, Horvát Jenő, *Porrá és hamuvá [Praţ şi cenuşă]*, Pelikán Kiadó, Nagyvárad, 1997
- Péter 2003 = Péter I. Zoltán, *Trei secole de arhitectură orădeană*, Editura Muzeului Ţării Crişurilor, Oradea, 2003
- Revista Economică* = *Revista Economică*. Buletinul Oficial al Camerei de Comerţ şi Industrie din Oradea-Mare (ulterior *Buletinul Camerei de Comerţ şi Industrie*), Oradea, I, 1925 şi urm.
- R. F. R.* = *Revista Fotografică Română*, Organul Uniunii Fotografilor din România, Revistă lunară pentru dezvoltarea artei fotografice şi apărarea intereselor fotografilor din România, Bucureşti, I, 1934 şi urm.
- Szabadság* = *Szabadság [Libertatea]*, Oradea, I, 1873 şi urm.
- Szakács 1997 = Szakács Margit, *Fényképészek és fényképszeműtermek Magyarországon (1840-1945) [Fotografi şi ateliere fotografice din Ungaria (1840-1945)]*, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1997
- T. É* = *Turista Élet [Viaţa Turistică]*, Országos turista folyóirat [Revistă naţională de turism], Oradea, 1934-1936
- Ú. É.* = *Új Élet [Viaţa Nouă]*, Oradea, I, 1945 şi urm.
- V. P.* = *Voinţa Poporului*, Oradea, I, 1945 şi urm.

Fig. 1 Marca atelierului Lembert Ede, 1908
La marque de l'atelier Lembert Ede, 1908

Fig. 2 Fotografie de nuntă, atelier Succesorii Amigó Utódai, 1924 , 14 x 19 cm
© Muzeul Țării Crișurilor Oradea, Secția de Istorie, nr. inv. 8626 / Photo de mariage

Fig. 3 Marca atelierului Angelo, 1934 /
marque de l'atelier Angelo, 1934

Fig. 4 Tablou de absolvire, atelier Foto Aurora, 1938, 9 x 12 cm
© Muzeul Țării Crișurilor Oradea, Secția de Istorie,
nr. inv. 6525 / Photo de fin d'études

NAGYVÁRAD ÉS VIDÉKE IPARTESTÜLET, MINT IPARHATÓSÁG
Darsbont alelnök urnák jelentkezzen!
Ezt az idézést hozza magával!

35/943

IDÉZÉS!

Fried Sándor fényképész "Juliette"
Hekőczv ut ..... utca, út, tér 6 ..... sz. alatti lakost felbírom,
hogy az Ipartestület bivalatában 1943 január ..... hó 9 ..... n. délelőtti
9 ..... órakor jelenjen meg.
Tárgy: Saját érdekében, panasz ügyben pontosan meg-
jelenni szíveskedjen.-
Nagyvárad, 1943 ..... évi január ..... hó 4 ..... n.
jegyző.

FIGYELMEZTETÉS! Az idézésre meg nem jelenő fél a 16.200/1886 F. I. K. M., illetve a 60.505/1927 P. M. sz.
rendelet értelmében 10.- Pengőig bírsághozható.

Fig. 5 Corporațiunii Industriale, 4 ianuarie 1943 (originalul în
colecția autoarei) / Citation adressée au photographe
Alexandru Fried de la part de la Corporation Industrielle

Fig. 6 Portretul unei tinere, atelier Fotorevü, 9 x 12 cm, 20 februarie 1945 (colecție particulară Oradea)
Portrait d'une jeune femme

Fig. 8 Reclamă pentru atelierul Fotofilm, 1946 (din Emlékalbum 1945-46, p. 36)
Publicité pour l'atelier Fotofilm

Fig. 7 Reclamă pentru atelierul Foto Aurora, 1946 (din Emlékalbum 1945-46, p. 8)
Publicité pour l'atelier Foto Aurora

Fig. 9 Marca atelierului Foto Somhegyi, 1948
La marque de l'atelier Foto Somhegyi